

Расулова Дилфуза Валиевна
ТМИ профессори, и.ф.д.

Жумаев Қурбонмурот Хуррамович
ЎзР ДСҚ КҚТ ва СТМ доценти, и.ф.н.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДОНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ ҲОЛАТИ

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистонда ташқи савдо ва унинг иқтисодий ривожлантиришдаги аҳамияти, мамлакат иқтисодийида товар ва хизматлар экспорт ва импортининг ижобий ва салбий хусусиятлари, экспорт ва импортни ривожланишида олиб борилаётган иқтисодий муносабатлар, экспорт ва импорт таркиби каби масалалари ёритиб берилган.

Аннотация: В этой статье рассматривается важность внешней торговли в Узбекистане, ее значимость в развитии экономики, положительные и отрицательные особенности экспорта и импорта товаров и услуг в экономике страны, экономические отношения в экспорте и импорте.

Abstract: This article examines the importance of foreign trade in Uzbekistan, its importance in the development of the economy, the positive and negative features of exports and imports, of goods and services in the country's economy, economic relations in exports and imports.

Бугунги кунда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида ўзининг мустақил овозига эга бўлган давлат даражасига кўтарилди ва нуфузли халқаро ташкилотларга аъзо бўлди. Дунёдаги саноати ривожланган етакчи мамлакатлар билан сиёсий-дипломатик, савдо-иқтисодий ва маданий алоқалар ўрнатмоқда. Икки ва кўп томонлама манфаатли алоқалар тобора ривожланиб бормоқда.

Шундай шароитда **мамлакатнинг ташқи иқтисодий имконияти** табиий ресурсларнинг мавжудлиги, ишлаб чиқариш ва илмий-техник имкониятларнинг барпо этилиши, инфратузилма, ижтимоий соҳа, маҳсулот ва хизматларнинг мамлакат ташқарисига экспорт қилиниши ёки чет эл фуқароларига, корхона ва ташкилотларига, шу жумладан республикадаги хорижий корхоналар ва қўшма корхоналарга сотилиши билан аниқланади.

Шунинг учун ҳам, мамлакат иқтисодийини барқарор ривожланишида нафақат аҳолининг озиқ-овқат ва саноат маҳсулотларига ҳамда турли хил хизматларга нисбатан ўсиб бораётган эҳтиёжларини тўлиқ қондиришда балки, республикадаги барча ишлаб чиқариш соҳаларининг тайёр техника ва технологияга бўлган эҳтиёжларини таъминлашда ташқи савдо, яъни, экспорт

ва импорт муҳим ўрин эгаллаб, бугунги иқтисодийни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида унинг аҳамияти каттадир.

Мазкур масалаларга Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармонида [1] “... ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш сиёсатини давом эттириш ҳамда, энг аввало, истеъмол товарлар ва бутловчи буюмлар импортининг ўрнини босиш, тармоқлараро саноат кооперациясини кенгайтириш ҳамда экспорт фаолиятини либераллаштириш ва соддалаштириш, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, иқтисодий тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сафарбар этиш тўғрисида ...” ва шунингдек, “Ташқи савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 13 апрелдаги ПФ-5012-сон Фармонида [2] “... ташқи савдо фаолияти соҳасида ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, жаҳон бозорларининг комплекс маркетинг тадқиқотларини олиб бориш, Ўзбекистон Республикасининг экспорт салоҳиятини ривожлантириш дастурларини амалга оширишда кўмаклашиш, ташқи бозорлардаги талаб-эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилаётган юқори қўшилган қийматли маҳсулотларнинг рақобатдошлигини кучайтириш ва ривожлантириш бўйича амалий чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар тури ва хилларини тизимли асосда таҳлил қилиш, ташқи бозорларда унинг рақобатдошлиги даражасини аниқлаш, тегишли маълумотлар базасини шакллантириш, товарлар, ишлар ва хизматлар экспортини қўллаб-қувватлаш, Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлар билан савдо ҳамкорлигини кенгайтириш ва мустақамлашга кўмаклашиш, Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарлар, ишлар ва хизматларнинг ташқи бозорларга чиқиши учун қулай шарт-шароитларни таъминлаш, сотиш бозорларини диверсификациялашга йўналтирилган тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ишончли хорижий савдо шерикларини излаш ва танлашда хўжалик юритувчи субъектларга, шунингдек, маҳаллий корхоналарнинг тендер савдоларида, ҳалқаро савдо-саноат кўرғазмалари, ярмаркаларида ва хорижий мамлакатларда ўтказиладиган бошқа шундай тадбирларда иштирок этишларига амалий ёрдам кўрсатиш, импорт бўйича келтириладиган товарлар (ишлар, хизматлар)нинг ҳажми ва таркибини чуқур таҳлил қилиш, маҳаллий хомашё негизида импорт ўрнини босадиган тайёр маҳсулот, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқариш ҳамда уларни маҳаллийлаштириш масалалари юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш, мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини ошириш бўйича концепция ва дастурлар ишлаб чиқишда қатнашиш, ташқи савдо асосий кўрсаткичлари параметрларини шакллантиришда ва Ўзбекистон

Республикасининг божхона-тариф сиёсатини такомиллаштиришда иштирок этиш, ташқи савдони либераллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш, товарлар (ишлар ва хизматлар), шу жумладан, ўзига хос товарлар ва саноат маҳсулотлари ташқи савдоси, шунингдек, ташқи савдода тариф ва нотариф бошқаруви чораларини қўллаш соҳасида давлат сиёсатини амалга ошириш билан боғлиқ тадбирларни мувофиқлаштириш ...” ва “Ташқи савдо фаолиятини янада эркинлаштириш ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 3 ноябрдаги ФҚ-3351-сон Қарорларида [3] “Ташқи савдо фаолиятини янада эркинлаштириш, ташқи бозорларда талаб юқори бўлган маҳсулотларнинг экспорт ҳажмлари ва турларини кўпайтириш, тадбиркорлик субъектларининг рақобатбардошлигини ошириш ва молиявий барқарорлигини таъминлаш, экспортга божхона расмийлаштируви, Ташқи савдо операцияларининг ягона электрон ахборот тизимида (ТСОЯЭА) ҳисоб-китоблар тўғрисидаги маълумотномасиз амалга ошириш ...” каби жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилган.

Ўзбекистонда ташқи савдо ва унинг иқтисодий ривожлантиришдаги аҳамияти, экспорт ва импорт муносабатларини ривожлантиришнинг инновацион бошқаруви самарадорлиги масалалари бўйича муаммонинг умумий томонлари қатор иқтисодчи олимларимиз томонидан ўрганилган. Уларнинг ишлари хўжалик юретишнинг бозор иқтисодиёти шароитида ташқи савдо ва экспорт-импорт муносабатларини самарали юритиш назарияси ва амалиётини ишлаб чиқишга катта ҳисса қўшган, жумладан:

Н.И.Асқаровнинг илмий изланишларида “Ўзбекистон Республикасида ташқи савдо ва божхона соҳаларини уйғун бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш” жараёнлари мавзусида божхона сиёсатининг моҳияти, уни самарали бошқариш ва иқтисодий хавфсизликка ёндошув негизида ташқи савдони божхона омили асосида бошқариш ва ташқи савдо таркибини оптималлаштириш ишларини тартибга солиш каби жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратилган [4].

З.Ж.Адылованинг «Халқаро бозорга экспорт маҳсулотларини йўналтиришнинг маркетинг стратегияси» мавзусидаги илмий тадқиқот ишида миллий хўжалик тараққиётида халқаро маркетинг ўрни, унинг услубий жиҳатлари, мақсадли бозорларни танлашдаги аҳамияти, айниқса, илк бор хомашё ва тайёр маҳсулотларни халқаро бозорларга йўналтиришда “миллий маркетинг”, “экспорт маркетинги” ва “халқаро маркетинг” тушунчалари қиёсланган ва замонавий тамойилларга асосланган услубий ёндошувлар таклиф этилган [5].

Ўзбекистон ташқи савдосида яқин йилларгача асосий ўринларидан бирини эгаллаб келган пахтачилик тармоғининг ривожланиш босқичлари, пахта толаси ва тайёр маҳсулотлари экспорт салоҳияти масалалари Д.Қ.Ахмедов, Р.В.Абдуллаев, М.Р.Болтабаев ва бошқа олимларнинг илмий ишларида ўз аксини топган. Жумладан, А.Қ.Ахмедовнинг ишларида пахта

толасини Ўзбекистонда ишлаб чиқаришнинг макро ва микроиқтисодий муаммолари, пахтачилик истиқболлари ҳамда агросаноат мажмуидаги ўрни таҳлил этилган бўлса[6], Р.В.Абдуллаевнинг илмий ишларида пахта толаси бозори инфратузилмасини шакллантириш ва экспортни кенгайтиришнинг асосий йўналишлари белгилаб берилган. М.Р.Болтабаевнинг ишларида эса текстил маҳсулотларини ишлаб чиқариш, ушбу жараёнларнинг маркетинг концепцияси ҳамда стратегиясига биноан бошқариш масалаларини чуқур таҳлил этилиб, соҳада мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўллари баён этилган.

Юқорида келтирилган тадқиқотларда қўйилган масалалар анча теран ишлаб чиқилган бўлсада, лекин миллий хўжалик тараққиётида халқаро савдонинг ўрни, шунингдек, халқаро савдонинг келиб чиқиши, ташқи савдода экспорт ва импорт ҳамда уларнинг мақсадли бозорларни танлашдаги аҳамияти, халқаро бозорларнинг жозибадорлиги ва уларнинг истеъмол салоҳиятини баҳолаш аҳамияти, экспорт маҳсулотларни мақсадли бозорларга йўналтиришда ишлаб чиқаришнинг халқаро интеграцияси стратегияларидан самарали фойдаланиш жараёнлари, бугунги кун талабидан келиб чиққан ҳолда этиштириб берилаётган тайёр маҳсулотлар таркиби ва мамлакатлар географиясини кенгайтириш масалалари каби жиҳатлари деярли ўрганилмаган.

Тадқиқот жараёнида таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, статистик гуруҳлаш, эксперт баҳолаш, илмий абстракциялаш ва бошқа усуллардан кенг фойдаланилди.

Мамлакат **ташқи иқтисодий потенциалини аниқловчи** энг муҳим иқтисодий кўрсаткичлар ишлаб чиқариш **ҳажми**, шу жумладан **аҳоли жон бошига, ЯИМда товар ва хизматлар экспортининг улуши** ҳамда товарлар **умумий экспорти ҳажмида саноат товарлари улуши** ҳисобланади.

Аввало, ташқи савдо деганда нимани тушунамиз?

Ташқи савдо - бир мамлакатнинг бошқа мамлакат ёки **мамлакатлар билан олиб борадиган ўзаро товар алмашиш жараёнидир**. Ташқи савдо мамлакатдан товар ва хизматлар чиқиши (экспорт) ва кириб келиши (импорт)дан ташкил топади.

Экспорт ва импорт йиғиндиси мамлакатнинг **ташқи савдо айланмасини** ташкил этади. Мамлакатлар ўртасида савдо-сотиқнинг ривожланиши **икки томонлама фойда** олиш имконини беради.

Ташқи савдо мамлакатлараро иқтисодий муносабатларнинг энг оддий ва энг қадимий шаклидир. Инсоният тарихида биринчи марта Шарқ ва Ғарб дунёсини бир-бири билан боғлаган Буюк Ипак йўли қитъалараро савдони йўлга қўйди. Бу йўл қадимги ерларимиз ҳудудида жойлашган шаҳарларда савдо-сотиқнинг кенг қулоч ёйишига олиб келган.

Энди ташқи савдодаги **экспорт** ва **импорт** тушунчаларининг ўзи нима?

Экспорт (инг. export, лот. exporto – олиб чиқаман, четга чиқараман) – товарлар, хизматлар, инвестиция, қимматли қоғозлар, технологиялар ва бошқаларни ташқи бозорга чиқаришдир [7].

Товарларнинг экспорт таркиби фан-техника ютуқлари ва халқаро меҳнат тақсимотини чуқурлашуви таъсири остида ўзгариб боради. Ҳозирги даврда халқаро савдонинг экспорт таркибида қайта ишловчи саноат маҳсулотлари етакчи ўринга эга бўлиб, унинг ҳиссасига жаҳон товар айрибошлашининг 3/4 қисми тўғри келади. Озиқ-овқат, хом-ашё ва ёқилғи улуши фақат 1/4 қисмини ташкил қилади.

Хизматлар экспорти товарлар экспортидан фарқ қилади. Чет эллик истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш, чет эл валюталарини олиш билан боғлиқ бўлиб, у миллий чегарада амалга оширилади (масалан, чет эл компанияси вакилларига почта, телеграф хизмати кўрсатиш, чет эл фуқароларига сайёҳлик хизмати кўрсатиш ва ҳ.к.).

Капитал экспорт қилиш ҳам ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Капитал экспорти кредит бериш ёки чет эл корхоналари акцияларига мақсадли қўйилмалар каби шаклларда амалга оширилиб, капитал чиқарилган вақтда экспорт қилувчи мамлакатдан маблағлар оқимини тақозо қилади ва шу орқали тасарруфида бўлган ресурслар ҳажмини қисқартиради.

Импорт (инг. import – келтириш, олиб келиш) – мамлакатнинг ички бозорида сотиш учун, чет эл товарлари, хизматлари, технологиялар ва бошқаларни келтиришдир. Бунда мамлакат ичида ишлаб чиқариш харажатлари ташқаридан сотиб олинган чоғдаги харажатларидан юқори бўлган маҳсулотлар импорт қилинади [7].

Импорт божхона божлари, шунингдек, миқдорий чеклашлар, лицензиялаш тизими ва бошқа нотариф тарздаги воситалар билан тартибга солинади.

Экспорт салоҳияти (экспорт имкониятлари) – бу мазкур мамлакат томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ўз иқтисодиёти манфаатларига путур етказмаган ҳолда жаҳон бозорида сотиши мумкин бўлган қисмидир.

Қайсидир мамлакат ишлаб чиқарувчи мамлакатдан товарни ўз истеъмоли учун эмас, балки учинчи мамлакатга қайта сотиш учун олган тақдирда **реэкспорт** рўй беради, **реимпорт** эса истеъмолчи мамлакатдан реэкспорт товарни сотиб олишни билдиради.

Агар мамлакатда **экспорт миқдори импорт миқдоридан ошиб кетса**, бу нималарга таъсир қилади? [8]

Биринчидан, мамлакат олтин валюта захиралари ҳажмига таъсир қилади. Чунки, экспортни биз хорижий валютага сотамиз ва ўз навбатида импортни ҳам хорижий валютага сотиб оламиз, яъни экспортнинг импортдан ошиши – мамлакатга соф хорижий валютанинг кириб келишини билдиради.

Иккинчидан, бу соф хорижий валютанинг кириб келиши ўз навбатида миллий валюта алмашув курсига таъсир қилади:

Хорижий валюталар кириб келишининг ўсиши (соф экспорт > 0) => Валюта бозоридаги хорижий валюталарнинг ўсиши => бозордаги талаб ва таклиф қонунига асосан миллий валютанинг мустаҳкамланишини билдиради.

Учинчидан, халқаро иқтисодий инфратузулмадаги шарт-шароитларнинг яратилиши мамлакатдаги инфляцияга таъсир қилади:

Экспорт товарлар нархининг ўсиши => хорижий валюталарнинг ўсиши (соф экспорт > 0) => Мамлакат ичида сўмга бўлган талабнинг ошиши (экспортчиларга сўм керак - қонун бўйича мамлакат ичидаги солиқлар, иш ҳақи ва бошқа тўловларни олиб боришга) => Марказий банк бу талабни қондириши зарур – қоғоз пул чиқариш орқали (сўмнинг эмиссияси) => Иқтисодиётда инфляция тенденцияси рўй беради.

Тўртинчидан, Мамлакатнинг ташқи қарзи ҳажмига таъсир қилади (мамлакатнинг ташқи савдодаги ижобий қолдиғи халқаро бозорларга қарамликни юмшатади ва мамлакатнинг ташқи қарзини хорижий валютада тўлаш имконини беради).

Бешинчидан, инвестициявий муҳитга ижобий таъсир қилади (чунки, сармоячилар бундай ҳолатларга жиддий эътибор беришади).

Нима сабабдан мамлакатлар ташқи савдо ёки **халқаро савдо алоқаларини** янада кенгайтиришга аҳамият берадилар?

Чунки, **ҳар қандай айирбошлашнинг аҳамияти,** унинг самарадорлиги билан, шу жумладан, халқаро миқёсда ҳам келишилган битимлардан томонларнинг оладиган **самараси** билан белгиланади. Яъни, хоҳ товар ва хоҳ хизматлар савдоси бўлсин, айирбошлашдан олинadиган **афзалликка** ҳар бир қатнашувчи мамлакат эга бўлади ва натижада бутун жаҳон ҳўжалиги тизими ўзаро манфаатдор бўлади.

Мамлакатлар ўртасидаги **халқаро айирбошлаш** ва **халқаро савдонинг ривожланишида глобаллашувнинг аҳамияти** тўғрисида гапирадиган бўлсак, мамлакатлар қадим замонлардан буён моддий ноз-неъматларни тайёр маҳсулотлар ва турли хил ресурслар кўринишида ўзаро айирбошлаб келишган, яъни бир-бирлари билан **халқаро иқтисодий муносабатларга** киришишган. Ўз навбатида, айирбошлашнинг ҳажми ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражасига ва товар ишлаб чиқариш ҳажмининг ошишига боғлиқ бўлган. Чунки, ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши, бир томондан, мамлакатлар ўртасида ҳўжалик алоқаларининг кенгайишига имкон яратса, иккинчи томондан, турли хил хомашёлар, материаллар ва бошқа ресурсларга бўлган талабнинг ошиб бориши айирбошлаш заруриятини келтириб чиқаради.

Жаҳон иқтисодиётида глобаллашувнинг шаклланиши мамлакатлар ўртасида савдо-иқтисодий алоқаларнинг ривожланишига олиб келган [9]. **Глобаллашувнинг I босқичи** 1870-1913 йиллар мобайнида шаклланди ва бу давр мобайнида товарлар айирбошлаш 20 мартагача ошди ёки жаҳон ишлаб чиқаришининг 33 фоизини ташкил этди. **Глобаллашувнинг II босқичи** 1950-1973 йилларга тўғри келади ва бу давр жаҳон ишлаб чиқаришида ва

савдосида “олтин давр” ҳисобланади. Глобаллашувнинг III босқич даври ўз ичига 1983 йилдан бошлаб ҳозирги кунгача давом этиб келмоқда ва бу босқичда жаҳон иқтисодиётида йирик интеграцион ҳудудлар, яъни НАФТА, Европа Иттифоқи, АСЕАН, АТЕС, МЕРКОСУР ҳамда Япония блокининг пайдо бўлиши рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш орқали дунё бозорларига кириб боришни асосий мақсад қилиб олдилар.

Ўз навбатида халқаро савдонинг ривожланиши Умумжаҳон савдо ташкилоти мамлакатлари ўртасидаги савдо алоқаларини тартибга солиш, (**GATT-the General agreement on tariff and trade**) назорат қилиш ёки бир неча мамлакатнинг бошқаларга нисбатан камситилишига йўл қўймаслик каби муҳим вазифаларни бажариши натижасини билдиради [10].

Мамлакатимизда халқаро савдо-иқтисодий алоқалар ўрта асрлардан бошланган ва у бугунги интеграциялашув жараёнида ҳам ўз ўрнига эга.

Айниқса, Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг **халқаро савдони** эркинлаштиришнинг асосий омилларидан бири халқаро иқтисодий ташкилотларга аъзо бўлиш ва ана шу ташкилотлар доирасида фаолият кўрсатиш жараёнларини фаоллаштириши зарур эди. Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), Европа Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЙХХТ), Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ), Шанхай Ҳамкорлик ва хавфсизлик ташкилоти (ШХХТ), Марказий Осиё Ҳамкорлик Ташкилоти (МОХТ), Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти (ИХТ), **Жаҳон Савдо Ташкилотининг кузатувчиси** (ЖСТ), Жаҳон Банки (ЖБ), Халқаро Тикланиш ва тараққиёт банки (ХТТБ), Халқаро ривожланиш уюшмаси, Халқаро молия корпорацияси (ХМК), Осиё тараққиёт банки, Ислом тараққиёт банки, ЮНЕСКО ва шу каби ўнлаб нуфузли халқаро ташкилотларнинг аъзоси бўлди.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувида Халқаро валюта фонди (ХВФ) билан ҳамкорлиги алоҳида ўрин тутди. Давлатимиз томонидан олиб борилаётган ташқи сиёсат ҳар жиҳатдан дунёда ўз мавқеига эга ва халқаро иқтисодий алоқаларни йўлга қўйишда ҳам ўрнатқ бўла олади.

Хўш, Ўзбекистон халқаро савдода иштирок этишнинг барча ҳуқуқий-меъёрий талабларига жавоб берар экан, унинг иқтисодиётида **экспорт ва импортни ривожлантириш** орқали қандай имкониятларга эга бўлади?

Биринчидан, ташқи бозорга ўзининг тайёр маҳсулотлари билан чиқаётган ишлаб чиқарувчилар рағбатлантирилади, яъни улар маҳсулотларини экспорт қилиш орқали барқарор валюта захираларига эга бўладилар.

Иккинчидан, ишлаб чиқарувчилар ўз эҳтиёжидан келиб чиқиб ишлаб чиқаришни кенгайтириш мақсадида техника ва технологияларни харид қилиш имкониятига эга бўлади.

Учинчидан, ташқи бозорларни мониторинг қилиш орқали ички ва ташқи бозорларда талабгор бўлган импорт ҳамда экспорт товарлари ўрнини

босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқарадиган янги корхоналарни куриш, янги иш ўринларини шакллантириш имконини беради.

Тўртинчидан, миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш амалга ошади ва миллий саноат ишлаб чиқаришига янги техника ва замонавий ускуналар ўрнатилади ва натижада жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ишлаб чиқарила бошлайди.

Бешинчидан, мамлакатимизда халқаро савдо-иқтисодий алоқалар ривожланиши орқали миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграллашуви янада мустаҳкамланади.

Бир сўз билан айтганда мамлакат иқтисодиёти учун **экспортнинг аҳамияти** куйидагиларда ифодаланади:

1. **ЯИМнинг ошишига ёрдамлашади** ва корхона ҳамда ташкилотларнинг **янги иш ўринларини яратиш имкониятини** беради. Экспорт ҳажми қанча катта бўлса, шунча кўп маблағ давлат бюджетига тушади. Бошқа томондан, бу янада кўп маҳсулот ишлаб чиқариш зарурлигини шакллантиради, бу учун эса янада кўпроқ ишчи-ҳодимлар ёлланишини тақозо этади. Демак, экспорт нафақат иқтисодиётни яхшилаш усули, балки ишсизликнинг юқори даражасига курашнинг энг муҳим воситаларидан бири ҳамдир.

2. Мамлакатга чет эл валютаси оқимининг ошишига ёрдам беради. Хорижга ўз товарларини сотиб, Ўзбекистон компания ва корхоналари АҚШ доллари ёки еврода фойда оладилар. Шу учун экспорт мамлакатга чет эл валютасини жалб этишнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Экспортнинг ўсиши, миллий валютани мустаҳкамлаш имконини беради ва давлатнинг мувозанатлашган савдо балансини ушлашга ёрдам беради. Аммо, шуни ҳам айтиш жоизки, экспортнинг импортдан кескин ошиб кетиши **савдо балансига салбий** таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Агар миллий валюта курси кескин кўтарилиб кетса, бундай ҳолда товарлар ва хизматлар нархларининг қимматлашуви натижасида уларнинг харидоргирлиги, рақобатбардошлиги ташқи бозорда тушиб кетади ва натижада экспортнинг камайишига олиб келади. Шу сабабдан ҳам мамлакатлар экспорт ва импортнинг балансини сақлашга ҳаракат қиладилар.

2017 йил якуни бўйича Ўзбекистон Республикаси жаҳоннинг 160 дан ортиқ мамлакатлари билан савдо-сотик алоқаларини амалга ошириб келмоқда. Жумладан, республиканинг ташқи савдо айланмаси 2017 йил якуни бўйича 26,9 млрд АҚШ долл, ёки 2016 йил кўрсаткичига нисбатан 11%га ошган. Шундан, экспорт 13,9 млрд. АҚШ долларини (51,7%) ва импорт 13,0 млрд. АҚШ долларини (48,3%) ташкил қилди ёки 2016 йилга нисбатан мос равишда 114,9 ва 107,2 %ларни ташкил этди. Ташқи савдо айланмаси сальдоси 880,2 млн. АҚШ долларига тенг бўлди. Шунинг 729,3 млн. АҚШ долларини МДХ давлатлари ва 150,9 млн. АҚШ долларини бошқа давлатлар ташкил этган.

1-жадвал.

Республиканинг ташқи савдо айланмаси
(2017 йилнинг январь–декабрида)

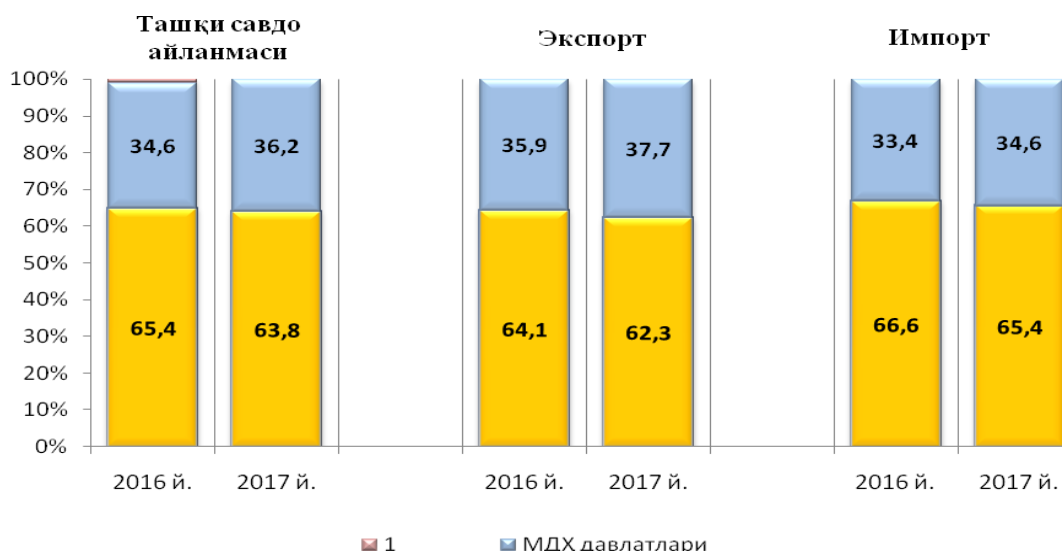
	Млн. АҚШ доллари	2016 йилнинг январь–декабрига нисбатан, % ҳисобида	Жамига нисбатан фоиз ҳисобида
Ташқи савдо айланмаси	26907,0	111,0	100,0
МДХ давлатлари	9737,7	116,1	36,2
бошқа давлатлар	17169,3	108,4	63,8
Экспорт	13893,6	114,9	100,0
МДХ давлатлари	5233,5	120,6	37,7
бошқа давлатлар	8660,1	111,7	62,3
Импорт	13013,4	107,2	100,0
МДХ давлатлари	4504,2	111,2	34,6
бошқа давлатлар	8509,2	105,2	65,4
Сальдо	880,2	х	х
МДХ давлатлари	729,3	х	х
бошқа давлатлар	150,9	х	х

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

Январь–декабрь ойлари учун МДХ ва бошқа давлатларнинг республика ташқи савдо айланмасидаги улуши қуйидагича ифодаланади:

1-расм.

**2017 йил давомида МДХ ва бошқа давлатларнинг республика
ташқи савдо айланмасидаги улуши, %.**

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

Республика резидентлари томонидан ташқи савдо операциялари асосан Осиё (47,4 %), Европа (42,7 %) ва Америка (2,3 %) давлатлари билан амалга оширилган бўлиб, жами савдо айланмасининг 92,4 % ташкил қилди.

2-жадвал.

**Республика ташқи савдо айланмасининг қитъалар бўйича
тақсимланиши**

(2017 йилнинг январь–декабрида) млн. АҚШ доллари

	Экспорт	Импорт	Тақши савдо айланмаси	
			2016 йилнинг январь–декабрига нисбатан % ҳисобида	Жамига нисбатан, %да
Жами ¹⁾	13893,6	13013,4	111,0	100,0
<i>шу жумладан:</i>				
Европа	6156,0	5325,7	112,3	42,7
Осиё	6023,1	6728,9	111,5	47,4
Америка	80,3	549,9	61,8	2,3
Африка	7,0	21,1	81,2	0,1
Австралия ва Океания	0,3	3,4	100,5	0,0

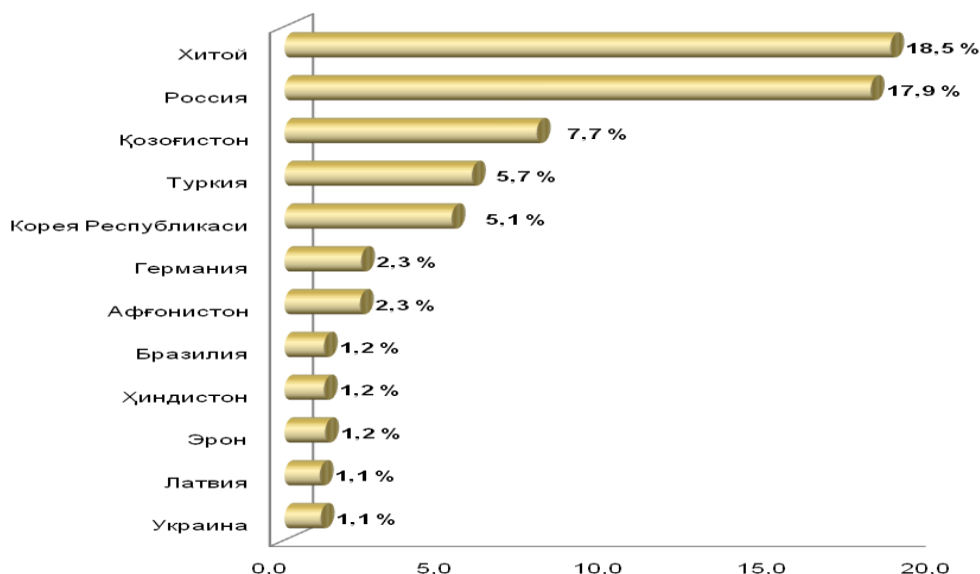
Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

Умуман мамлакатимиз ташқи савдосида жаҳоннинг иқтисодий ривожланган мамлакатларининг ҳиссаси ортиб бормоқда. МДҲ мамлакатлари орасида Россия, Қозоғистон, Украина, Қирғизистон ва Тожикистон давлатлари асосий ҳамкорларимиз ҳисобланиб, уларнинг жами ташқи савдо айланмасидаги улуши 28,5 %ни ташкил қилса, бошқа узоқ хориж ҳамкорларимиз орасида Хитой, Туркия, Корея Республикаси, Германия, Афғонистон, Бразилия, Ҳиндистон, Эрон, Латвия, Литва, Франция, АҚШ, Италия давлатлари ҳисобланади ва уларнинг улуши 41,9 %ни ташкил қилади.

¹⁾ Тақсимланмаган маълумотларни қўшган ҳолда.

2-расм.

Республика товар айланмасида нисбатан катта улушга эга бўлган давлатлар билан ташқи савдо айланмаси (2017 йилнинг январь–декабрида)

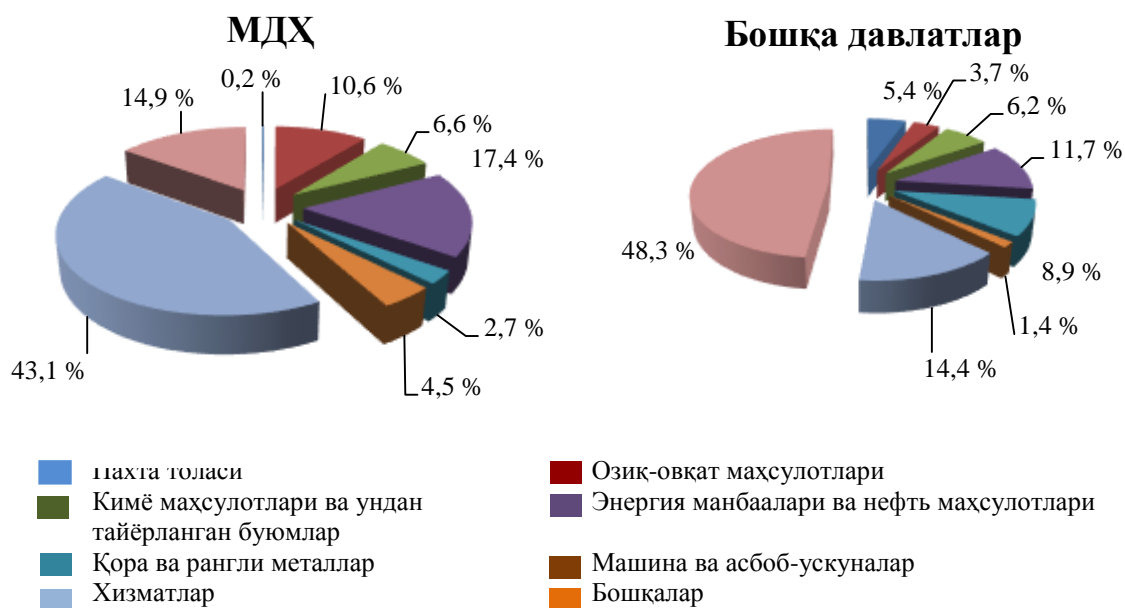
Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

2017 йилнинг январь–декабрида МДҲ ва бошқа давлатлар билан амалга оширилган ташқи савдо таркиби қуйидагича ифодаланади:

3-расм.

2017 йил бўйича МДҲ ва бошқа давлатлар билан экспорт таркиби

Экспорт

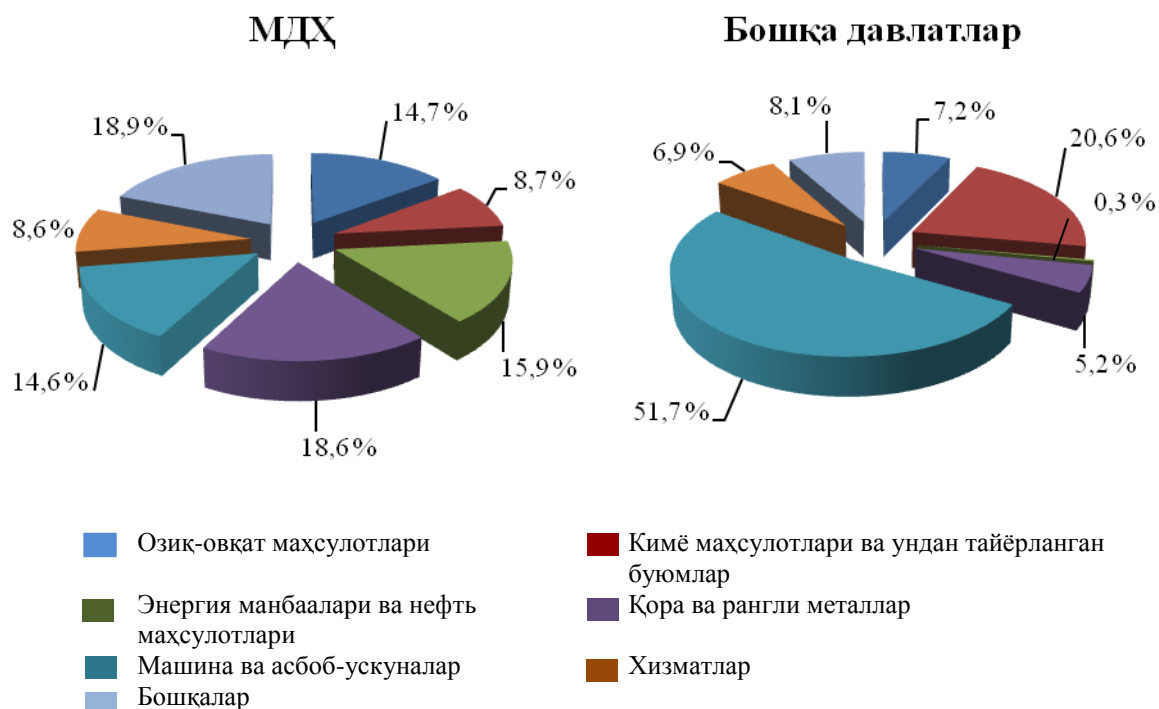

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

4-расм.

2017 йил бўйича МДХ ва бошқа давлатлар билан импорт таркиби

Импорт

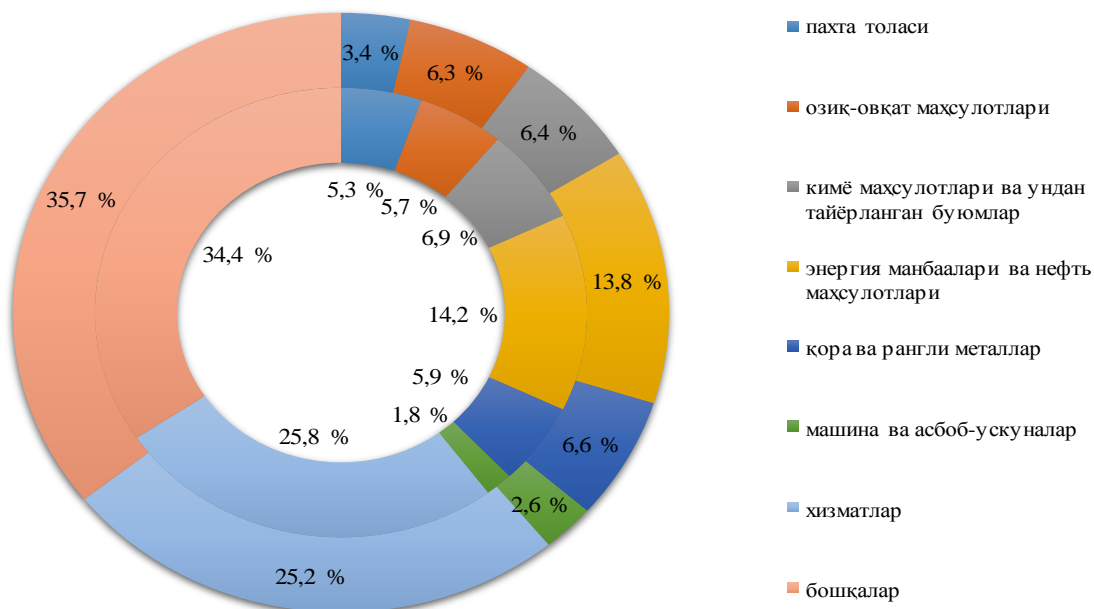

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

Мамлакатимизда сўнги йилларда саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш тузилмаларида туб ўзгаришларнинг амалга оширилиши натижасида ташқи савдода фақат **хомашё воситалари** билан қатнашувига барҳам берилди.

5-расм.

**Товар ва хизматларнинг экспорт таркиби, жамига нисбатан
фоизда (ташқи айлана 2017 йил январь–декабрь,
ички айлана 2016 йил январь–декабрь учун)**

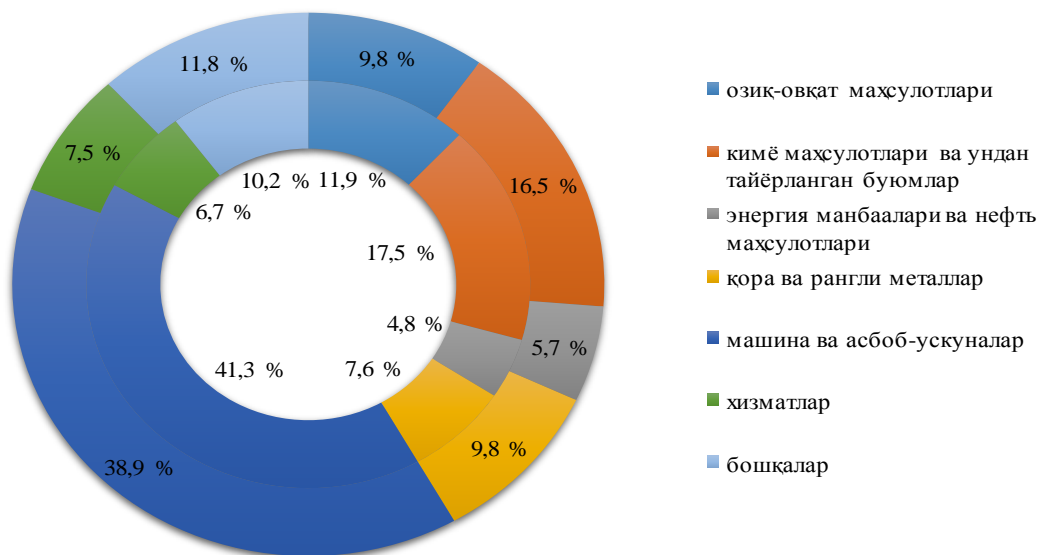
Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

Хусусан, экспорт таркибида пахта толасининг улуши (2000 йилда 27,5%га) кескин камайиб борган ва 2017 йил якунлари бўйича бу кўрсаткич 3,4%ни ташкил қилган. Шунингдек, экспорт таркибида бошқа товарлар гуруҳи 35,7 % улуш билан муайян ўринга эга бўлиб, бунда ушбу гуруҳга кирувчи текстил маҳсулотларининг ҳажми 1133,2 млн. АҚШ долларни ташкил этди ва ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 22,8 % ўсди, хизматлар 25,2%га, шундан 11,6 % транспорт хизматларига, 11,4 % эса туризм хизматлари ҳиссасига тўғри келган ҳамда энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари 13,8%га ва озиқ-овқат маҳсулотлари 6,3%га ошганлигини кўришимиз мумкин. Бу ўз навбатида мамлакат экспорт салоҳиятидаги ривожланиш тенденциясини кўрсатади.

Импорт таркибининг асосий улуши 38,9% билан машина ва асбоб-ускуналар гуруҳи ва 16,5% билан кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар гуруҳи ҳиссасига тўғри келмоқда.

6-расм.

**Товар ва хизматларнинг импорт таркиби, жамига нисбатан фоизда
(ташқи айлана 2017 йил январь–декабрь,
ички айлана 2016 йил январь–декабрь учун)**

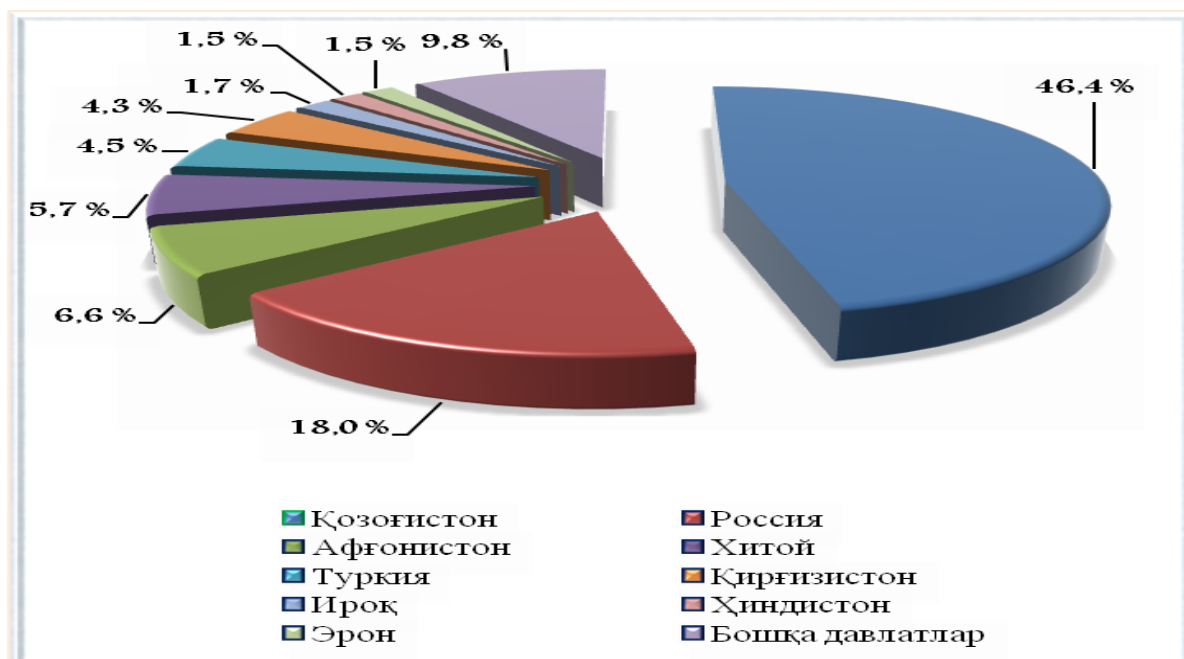
Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

Мамлакатимиз ташқи савдо ҳажмининг яқин келажакда асосий салмоғидан бирини ташкил қилиши кутилаётган мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспорти ҳажми 2017 йил якунлари бўйича 708,8 млн. АҚШ долларини ташкил қилди, ёки ўтган 2016 йилга нисбатан 15,6 %га ошди.

Ташқи савдо айланмасидаги **мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспортида** асосий ҳамкор давлатлар Қозоғистон (умумий ҳажмдан 46,4%), Россия (18,0%), Афғонистон (6,6%), Хитой (5,7%), Туркия (4,5%), ва Қирғизистон (4,3%) ҳисобланади. Олиб борилган статистик таҳлилларимиз кўрсатишича, мева-сабзавот маҳсулотлари 2016 йилда 697 та экспортёр томонидан 51 та давлатга экспорт қилинган бўлса, 2017 йилда 929 та экспортёр томонидан 62 та давлатга экспорт қилишга эришилди.

7-расм.

Йирик ҳамкор давлатлар бўйича мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспортдаги улуши, %

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси маълумотлари.

Мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти турлари ва географияси йилдан йилга кенгайиб, Болгария, Шри-Ланка, Индонезия, Филипин, Греция, Қатар, Харватия ва Мальта давлатларига биринчи мартаба 2017 йилда мева-сабзавот маҳсулотлари ва улардан қайта ишланган маҳсулотлар экспорти амалга оширилди.

Жумладан 2017 йилда қурилган мевалардан магиз ва ўрик туршаги Болгария ва Шри-Ланка давлатларига, қовун Канада давлатига, узум, нок, гилос маҳсулотлари Мўғилистон давлатига экспорти амалга оширилди.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир мамлакат барқарор халқаро иқтисодий муносабатларни таъминлашга интилади. Чунки, халқаро иқтисодий муносабатлар, **биринчидан,** халқаро даражада миллий маҳсулот ҳажми ва улардан олинган даромаднинг кўпайишини, **иккинчидан,** бозордаги талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда мавжуд ресурслардан самарали фойдаланишни, **учинчидан,** халқаро иқтисодий муносабатларда маҳаллий ишлаб чиқарувчилар нуфузининг ошишига олиб келади ва энг асосийси аҳолининг фаровон яшашини таъминлайди.

Таҳлил натижаларига асосланган ҳолда мамлакатимиз ишлаб чиқарувчилари ўртасида экспортни янада кўпайтиришнинг истиқболли имкониятлари қуйидагилардан иборат. Яъни:

- мамлакатдаги нафақат сиёсий барқарорлик, балки ўз навбатида иқтисодий барқарорликнинг ҳам таъминланганлиги;

- мамлакатимизда савдо-сотиқни ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайдиган инфратузилманинг мавжудлиги;
- мамлакатнинг тўғридан-тўғри денгиз йўллари мавжуд бўлмасида, қулай географик жойлашуви, яъни Шарқ ва Ғарб дунёсини бир-бири билан боғлайдиган Буюк Ипак йўлида жойлашганлиги;
- қишлоқ хўжалиги ва уни қайта ишлаш саноатини ривожлантириш имкониятларининг юқорилиги ҳамда мамлакатнинг турли хил минерал-хомашё ресурсларига бойлиги;
- экспортчи корхоналарга қўшимча имтиёз ва преференцияларнинг ажратилаётганлиги;
- анъанавий бозорлардан четлашган ҳолда экспорт географиясини диверсификация қилиш, саноат корхоналари фаолиятини жадаллаштириш, маҳаллий брендларни илгари суриш;
- тайёр маҳсулотлар турлари, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва бошқалар;
- савдо муносабатлари ва инвестициялар ихтиёрий давлат учун иқтисодий ривожни манбаи бўлиб келганлиги учун ташқи савдода турли тўсиқ ва чекланишлар олиб ташланиши ҳисобига кенгайиб бормоқда. Бу жараёнда фаол иштирок этаётган хорижий ҳамкорларимиз ўз муносабатларини янгидан кўриб чиқмоқда ва мамлакатимиз фойдасига кенгайтirmoқда;
- Ўзбекистон Республикаси ва хорижий мамлакатларнинг иқтисодий ҳамкорлик доирасида товарлар ва хизматлар савдоси, саноат ҳамкорлиги, инвестицияларни ҳимоя қилиш ва ривожлантириш, давлат буюртмалари, стандартлаш, хомашё ва тоғ-кон саноати, қишлоқ хўжалик ва агросаноат мажмуаси, энергетика, транспорт, атроф-муҳит ҳимояси, телекоммуникация, хусусийлаштириш, ижтимоий соҳада, кичик корхоналар, истемолчи ҳуқуқини ҳимоя қилиш, божхона иши ва айниқса туризм каби соҳалар ўз аксини топган.

Умуман олганда, халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, мамлакат ташқи савдосида экспорт ва импортнинг барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга, пировардида мамлакатимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармонининг 1-илоvasи “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. Lex.uz.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ташқи савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги

Фармони ПФ-5012 13.04.17 й. http://taraqqiyot.uz/about/article_post/tashk-i-savdo-so-asida-boshk-aruv-tizimini-takomillashtirish-chora-tadbirlari-tugrisida.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ташқи савдо фаолиятини янада эркинлаштириш ва тadbиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори ФҚ-3351 03.11.17 й. https://www.norma.uz/raznoe/tashqi_savdo_faoliyatini_yanada_erkinlashtirish_va_tadbirkorlik_subektlarini_qullab-quvvatlash_chora-tadbirlari_tugrisida

4. Асқаров Н.И. Ўзбекистон Республикасида ташқи савдо ва божхона соҳаларини уйғун бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Докторлик диссертацияси, 08.00.13 Менежмент ва маркетинг. 2016 й. ТДИУ кутубхонаси.

5. Адылова З.Дж. Халқаро бозорга экспорт маҳсулотларини йўналтиришнинг маркетинг стратегияси. Докторлик диссертацияси. 08.00.13 Менежмент ва маркетинг. 2008 й. ТДИУ кутубхонаси.

6. Ахмедов Д.К. Эффективность функционирования хлопководства Узбекистана. –Т.: ГФНТИ.

7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашри, 2005 й. 4-жилд.139-б. 10-жилд.169 б.

8. <https://otvet.mail.ru/question/42036359>.

9. Ишмухаммедов А.Э., Суннатов М.Н., Шибаршова Л.И., Жаҳон Иқтисодиётга интеграция, Тошкент: “Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси”, 2004. 6-10-бетлар.].

10. Болтабоев М., Кўчаров А., Зикриёев А., Ўзбекистоннинг халқаро савдода тутган ўрни. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти, 2005. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2005. 6-12 б.

11. Саидкаримова М.Ю. Халқаро тижорат иши. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2005. 7 б.

12. Исламов Б.А. Марказий Осиё мустақил давлатлари: трансформация ва жаҳон иқтисодиётга интеграция жараёнларининг қиёсий таҳлили. Докторлик диссертацияси. 08.00.11 Менежмент ва маркетинг. 2008 й. ТДИУ кутубхонаси.

13. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси расмий сайт: <https://stat.uz/uz/>